

Illustrationer

Många institutioner och personer runt om i landet har bidragit med bilder, tid och kunskap. Vi vill här framföra ett tack till alla dessa och då särskilt till Statens Historiska Museum med Inger Sjöo och Jan Peder Lamm; Antikvarisk-topografiska arkivet; Kungliga biblioteket med Göran Bäärnhelm, samt docent Lennart Karlsson, Stockholm.

Dateringar och attribueringar av kalkmålningar i Södermanland och Uppland enligt Nilsén 1986, Skåne enligt Banning 1976–82. Övriga enligt ATA. Dateringar och attribueringar av förlageteckningar till Suecian enligt Magnusson 1986.

Grafiska illustrationer

Stig Söderlind – om ej annat anges

Tecknade illustrationer

Charlotte Rinaldo

Förkortningar

ATA – Antikvarisk-topografiska arkivet

KB – Kungliga biblioteket

LMV – Lantmäteriverket, Gävle

Nm – Nordiska museet

NMH – Nationalmuseums handteckningssamling

RAÅ – Riksantikvarieämbetet

SA – Suecia antiqua et hodierna

SHM – Statens Historiska Museum

UUB – Uppsala Universitetsbibliotek

Bildförteckning

- s. 10 Adam och Eva kör in säden. Kalkmålning i Rinkaby, Skåne. Vittskövlegruppen 1450–75. Foto: Lennart Karlsson
- s. 12 Medeltidens landskap inom nuvarande Sveriges gränser. Karta: Stig Söderlind efter Atlas över Sverige 133–134
- s. 12 Tolkning av landskapslagarnas giltighetsområden. Karta: Stig Söderlind efter förlaga av Jan-ken Myrdal
- s. 16 Hamlade träd. Illustration i Jordabalken i Magnus Erikssons landslag, 1400-talets mitt. Handskrift B 68, UUB. Foto: UUB
- s. 18 Adam och Eva arbetar. Relief på dopfont från Vänge, Gotland. Hegvald, 1100-talets andra hälft. Foto: Lennart Karlsson
- s. 19 Bevarade färger på kalkmålning i Härkeberga, Uppland. Albertus pictor omkr. 1485. Foto: Lennart Karlsson
- s. 20 Högårder. Kalkmålning i Kumla, Västmanland. Albertus pictor 1482. Efter Jirlow 1970
- s. 21 Ärjande man. Anfängillustration vid Byggningabalken kap. 15, Codex Aboensis. Handskrift B 172 i KB, 1400-talets första hälft. Foto: KB. Denna bild är central för diskussionen av proveniensen. Se kommentar i litteratur; ”Jordbrukets tillväxt: Källor”
- s. 22 Man gräver dike. Vid Byggningabalken kap. 6, Codex Aboensis. Foto: KB
- s. 22 Häst bakom plank. Vid Byggningabalken kap. 8, Codex Aboensis. Foto: KB
- s. 23 Hangårdsgård med skadat eller dött djur. Vid Byggningabalken kap. 9, Codex Aboensis. Foto: KB
- s. 23 Svin i ollonskog. Vid Byggningabalken kap. 11, Codex Aboensis. Foto: KB
- s. 24 Man flyttar råmärke. Vid Byggningabalken kap. 22, Codex Aboensis. Foto: KB
- s. 24 Man hugger ned gårdsgård. Vid Byggningabalken kap. 8, Codex Aboensis. Foto: KB
- s. 25 Häst med sommarsläde. Vid Byggningabalken kap. 13, Codex Aboensis. Foto: KB
- s. 28 Utbredningen av ortnamnsändelserna -ryd/-röd och -måla samt av ortnamnsändelsen -torp. Kartor: Stig Söderlind efter Brink 1994
- s. 30 Adam gräver och en son hamlar. Kalkmålning i Norra Strö, Skåne. Vittskövlegruppen, 1450–75. Foto: Lennart Karlsson
- s. 33 Husgrunder på Pollista i Övergran sn, Uppland. Plan av Stig Söderlind efter förlaga av Kenneth Svensson, med viss tolkning av Jan-ken Myrdal

- s. 40 Fåhus under utgrävning i kv. Domen, Uppsala, anl. 25. Daterat till 1200-talets början. Dnr 2352/81. Foto: A. Löfgren/RAÄ
- s. 41 Boskapsstockens fördelning i stad och land 1000–1350. Diagram: Stig Söderlind efter Myrdal 1998
- s. 44 Spade från kv. Traktören, Enköping, omkr. 1300, jämför Myrdal 1985 s. 109, 183. Senmedeltida spadskonung från biskopsborgen i Biskopstuna, Österåkers sn i Uppland. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 45–50 Spadar och skovlar. Teckningar: Charlotte Rinaldo efter förlagor av Janken Myrdal
- s. 46 Adam och Evas arbete på tidigmedeltida dopfuntar. Ovan från vänster relief på dopfunt från Östra Eneby, Östergötland, 1250–80, (antagligen kopia av äldre funt), foto: ATA, därefter relief på dopfunt från Östra Vemmenhög, Skåne, 1100-talets andra hälft, foto: Lennart Karlsson samt relief på dopfunt från Sjonhem, Gotland, trol. Hegvald, 1100-talets andra hälft. Foto: Lennart Karlsson
- s. 48–49 Senmedeltida uppländska kalkmålningar, s. 48 ovan från vänster Adam gräver dike, kalkmålning i Håbo-Tibble, Mälardalsskolan omkr. 1450, en grävande Adam i Härkeberga, Albertus pictor omkr. 1485, nedan Adam gräver och Eva spinner, Litslena, Uppland, Mälardalsskolan omkr. 1470, s. 49 ovan Adam gräver och Eva spinner, kalkmålning i Häverö, Knutbygruppen omkr. 1500, nedan Adam gräver och Eva spinner, kalkmålning i Ärentuna, Mälardalsskolan omkr. 1435. Foto: Lennart Karlsson. Om Adam och Eva-motivet i Sverige, se Östling 1985
- s. 51 Högplogens delar. Teckning: Charlotte Rinaldo efter förlaga av Janken Myrdal, jämför Jir-low 1970
- s. 51, 57, 60 Olika typer av årder. Teckningar: Charlotte Rinaldo efter Erixon 1957
- s. 52 Plogens spridning. Karta: Stig Söderlind efter förlaga av Janken Myrdal
- s. 53 Årderbill från Varnhem, Västergötland, jämför Myrdal 1985 s. 91. Teckning: Charlotte Rinaldo efter förlaga av Janken Myrdal
- s. 54–55 Senmedeltida skånska kalkmålningar, s. 54 ovan Adam plöjer, Rinkaby, Skåne, Vittskövlegruppen 1450–75, nedan Adam ärjer, Fjälkinge, Fjälkingegruppen 1430–60, s. 55 ovan Adam ärjer, Hästveda, Skåne, Everlövmästaren 1475–1525, nedan Adam plöjer, Kävlinge, Lilla Harriegruppen omkr. 1500. Foto: Lennart Karlsson
- s. 56 Årderbillarnas vikt 400–1600 e.Kr. Diagram: Stig Söderlind efter förlaga av Janken Myrdal
- s. 58 Adam ärjer, kalkmålning i Benestad, Skåne. Everlövggruppen 1475–1525, foto: Janken Myrdal, samt rekonstruktion och tolkning av ovanstående motiv, teckning: Charlotte Rinaldo
- s. 59 Plöjande man. Teckning: Charlotte Rinaldo efter förlaga av Janken Myrdal
- s. 59 Årderkropp från Västannorstjärn, Leksands sn, Dalarna från omkr. 1300, jämför Myrdal 1985 s. 14. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 61 Adam sår och Eva hackar. Relief på dopfunt från Östra Nöbbelöv, Skåne. Majestatis verkstad, 1100-talets andra hälft. Foto: Lennart Karlsson
- s. 64 Grep från kv. Kransen 3, Uppsala, 1300-tal. Jämför Myrdal 1985 s. 59, 172. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 65 Grep i Arvast Ernilssons vapensköld (känd 1368–86). Efter Raneke, 1982
- s. 66–67 Liar från medeltiden. Teckningar: Charlotte Rinaldo efter förlagor av Janken Myrdal
- s. 67 Skördande män. Detalj från Skördeundret, kalkmålning i Vendel, Uppland. Johannes Iwan 1450–52. Foto: Lennart Karlsson
- s. 68 Kortlie och brottstycken av skärör från Eketorp, Öland, 1100- och 1200-tal. Jämför Eketorp 1998, s. 70–73. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 69–70 Räfsor från järnålder till nyare tid. Teckningar: Charlotte Rinaldo efter förlagor av Janken Myrdal
- s. 69 Räfspinnar från olika räfsor och två räfs huvuden. Västannorstjärn, Leksand sn, Dalarna, omkr. 1300, jämför Myrdal 1984 s. 22. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 70 Man med bågräfsa, Skarhult, Skåne, omkr. 1525. Foto: Nationalmuseet, Köpenhamn/Dansk Kalkmålningensregisterant
- s. 71 Olika typer av skärör. Teckningar: Charlotte Rinaldo efter förlagor av Janken Myrdal och i Nordiska Museets samlingar
- s. 71 Bågsåra med bevarat handtag från kv. Stallbacken, Nyköping, Södermanland, omkr. 1300. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM

- s. 72 Man med vinkelskära. Detalj av Skördeundret, relief på dopfont från Halla, Gotland. Trol. Hegvald, 1100-talets andra hälft. Foto: Lennart Karlsson
- s. 72 Eva skördar med bågskära. Detalj ur Adams och Evas arbete, kalkmålning i Norra Strö, Skåne. Vittskövlegruppen, 1450–75. Foto: Lennart Karlsson
- s. 72 Adam binder kärve. Detalj ur Adams och Evas arbete, kalkmålning i Rinkaby, Skåne. Vittskövlegruppen 1450–75. Foto: Lennart Karlsson
- s. 73 Skördeundret, kalkmålning i Brönnestad, Skåne, 1425–40. Foto: Lennart Karlsson
- s. 74 Man med slaga. Kalkmålning i Skarhult, Skåne, omkr. 1525. Foto: Nationalmuseet, Köpenhamn/Dansk Kalkmålningregistrant
- s. 75 Tröskande män. Portalrelief på Källunge k:a, Gotland, omkr. 1350. Foto: ATA
- s. 75–76 Slagor med kort och lång slagval. Teckningar: Charlotte Rinaldo efter förlagor av Jan-ken Myrdal
- s. 76 "Om tröskning vintertid". Illustration till Olaus Magnus bok 13 kap. 7
- s. 77 "Om olika slags kvarnar". Illustration till Olaus Magnus bok 13 kap. 11
- s. 79 Väderkvarn. Detalj ur S:t Olofs martyrium, altarskåp från Värmdö k:a, Södermanland. Lars Snickare 1514. Foto: Lennart Karlsson
- s. 80 Ko med klave och skälla. Teckning: Charlotte Rinaldo
- s. 80 Klave från kv. Traktören 1, Enköping, 1200-till 1300-tal. Träskälla från kv. Engelbrekt, Söderköping, 1200- till 1300-tal samt medeltida järnskälla från kv. Stallbacken, Nyköping. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 81 Tjudrad ox, kalkmålning i Härnevi, Uppland. Detalj från Jesu födelse. Albertus pictor 1485–90. Foto: Lennart Karlsson
- s. 82 "Om spelande herdars bortrövande". Illustration till Olaus Magnus bok 18 kap. 31
- s. 83 Kristus i Getsemane. Kalkmålning i Sänga, Uppland. Tierpsskolan omkr. 1470. Foto: ATA
- s. 86 Boskapsstöld. Illustration till 9:e budet, kalkmålning i Vendel, Uppland. Johannes Iwan 1450–52. Foto: Lennart Karlsson
- s. 89 Kalkmålningar av får med och utan horn, detaljer ur Abrahams offer. Överst Täby, Uppland, Albertus pictors verkstad 1480–1500, nedan Ösmo, Södermanland, Peter och/eller Albertus pictor, omkr. 1470. Foto: Lennart Karlsson
- s. 89 Får och suga med griskultingar. Portalrelief på Norrlanda k:a, Gotland. Egypticus, 1300-talets mitt. Foto: ATA
- s. 90 Den förlorade sonen stjälar mat från gödsvin. Takmålning på trä i Södra Råda, Värmland, Amund 1494. Foto: Lennart Karlsson
- s. 90 Fjäderfän i korg. Detalj ur Marie tempelgång. Kalkmålning i Norra Strö, Skåne. Vittskövlegruppen, 1450–75. Foto: Lennart Karlsson
- s. 91 "Om förhållanden, som inverkar menligt på bien". Illustration till Olaus Magnus bok 22 kap. 12
- s. 94 Arrvschema i en handskrift av Magnus Eriks-sons stads- och landslag. KB handskrift B1 fol. 24v. Foto: KB
- s. 97 Frigivning av trälar 1251–1310. Diagram Stig Söderlind efter Nevéus 1974, s. 134
- s. 105 Karl Döves sigillstamp, 1200-talets början, SHM. Erik Magnussons sigill 1306, Riksarkivet. Jämför Nevéus 1997 s. 10, 38. Foto: Kurt Eriksson/Riksarkivet
- s. 107 Bonad från Skog sn, Hälsingland. Trol. 1200-talets början. Jämför Franzén och Nockert 1992. SHM inv.nr. 15 275. Foto: SHM
- s. 109 Katarina Petersdotters sigill 1380. Hon använde ett sigill med sin släkts (Fargalt) vapensköld: en galt. SHM 27 122:5. Foto: ATA
- s. 110 Liemannen. Kalkmålning i Knutby, Uppland. Knutbygruppen omkr. 1500. Foto: Lennart Karlsson
- s. 113 Sankt Rochus. Detalj ur altarskåp från Enånger, Hälsingland. Haakon Gullesen, 1500-talets början. Foto: Lennart Karlsson
- s. 115 Sankta Kakukylla. Kalkmålning i Kaga, Östergötland, 1400-talets andra hälft. Foto: Lennart Karlsson
- s. 116 Gåvor till andliga institutioner i Sverige 1341-1370. Diagram: Stig Söderlind, baserat på en genomgång av Jan-ken Myrdal av Diplomatarium Suecanum 5–9
- s. 122 Vadstena klostrets godsbestånd 1502. Kartor: Stig Söderlind efter Norborg 1958, s. 79, 185. Siffrorna har diskuterats och det behövs en förnyad genomgång av Vadstena klostrets jordeböcker
- s. 123 Med dendrokronologi daterade trähus. Diagram: Stig Söderlind efter Raihle 1990 och

- Hovanta 1994. Jämför Olsson 1996
- s. 126 Huvudgården Skällnora, norr om Stockholm, med underliggande torp i början av 1300-talet. Karta: Stig Söderlind efter Rahmqvist 1996, s. 8–13. Sigurd Rahmqvist har bistått med upplysningar
- s. 129 Adam ärjer. Kalkmålning i Tensta, Uppland. Johannes Rosenrod 1437. Foto: Lennart Karlsson
- s. 130 Ko och get, detalj från Abels offer. Kalkmålning i Täby, Uppland, Albertus pictors verkstad 1480–1500. Foto: Lennart Karlsson
- s. 131 David slår björnen. Kalkmålning i Härkeberga, Uppland. Albertus Pictor omkr. 1485. Foto: Lennart Karlsson
- s. 133 Herdar från tidig- och senmedeltid. Ovan från vänster herdarnas bebådelse, portalrelief på Lye kyrka, Gotland, 1300-talets mitt, foto: ATA, samt på dopfont från Gerum, Gotland, Majestatis, 1100-talets andra hälft, foto: Lennart Karlsson. Nedan från vänster: Sankta Brigida vallar boskap, kalkmålning i Anga, Gotland, Passionsmästaren, 1400-talets andra hälft, foto: ATA samt herdarnas bebådelse, skulpturgrupp i altarskåp från Husby-Långhundra, Uppland, svenskt arbete, 1400-talets senare del, foto: Lennart Karlsson
- s. 136 Beräknad mankhöjd för kor i Sverige 1000–1700. Diagram: Stig Söderlind efter Myrdal 1998
- s. 137 Till vänster törel från kv. Hertigen, Söderköping, 1300-talet. Till höger lock till smörkärna, kv. Stallbacken, Nyköping, 1300-talet. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 138–39 Legenden om den tjuvmjölkande kvinnan. Kalkmålning i Söderby-Karl, Uppland. Knutbygruppen omkr. 1500. En fullständig katalog över alla bilder av denna legend finns i Wall 1977–78. Foto: Lennart Karlsson
- s. 140 Ko som mjölkas, motiv ur Legenden om den tjuvmjölkande kvinnan i Norrlanda, Gotland. Passionsmästaren, 1400-talets andra hälft. Foto: Janken Myrdal
- s. 140 Smörtillverkning. Ur Legenden om den tjuvmjölkande kvinnan, kalkmålning i Täby, Uppland, omkr. 1500. Foto: ATA
- s. 141 Rekonstruktion och tolkning av ovanstående motiv. Teckning: Charlotte Rinaldo
- s. 143 Flygbild av ödegårdsområde vid Skavarp, vid sjön V. Lägern, Östergötland på gränsen till Småland. Foto: Pär Connelid
- s. 143 Rekonstruktion av samma område före digerdöden. Teckning: Charlotte Rinaldo. Tolkningen bygger på material och synpunkter från Mats Widgren och Ingmar Billberg. Tolkningsansvarig: Janken Myrdal
- s. 146 Skelett med båda benen avhuggna. Bild från utgrävning av massgrav vid Korsbetingen, Visby. Foto: N. Åzelius/ATA
- s. 151 Fogde rider bonde. Anfangillustration vid Byggningsbalken kap. 29. Codex Aboensis, handskrift B 172 i KB, 1400-talets början. Foto: KB
- s. 154 Att mätta de hungriga. Motiv ur en svit kalkmålningar som visar de sju barmhärtighetsgärningarna i Vendel, Uppland. Johannes Iwan 1450–52. Foto: Lennart Karlsson
- s. 155 Medeltida husgeråd ur Statens Historiska Museum, sammanställda med hjälp av Inger Sjöo och Göran Tegnér, SHM. Övre bilden: träskålar, laggade kärl och skedar från Dalarna, Uppland, Gotland och Skåne. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
Nedre bilden: trefotsgryta och grötkräkla. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM
- s. 156 Rebecka lagar mat. Kalkmålning i Risinge, Östergötland. Risingemästaren, ca. 1410–20. Foto: Lennart Karlsson
- s. 160 Skiss över storskalig byggnad på svensklundsbygd 1000–1500. Diagram: Stig Söderlind efter förlaga av Janken Myrdal. Förlagan baserad på: för borgar Lovén 1996, samt Eriksson 1992 (Bohuslän) och Ödman 1995 (Skåne); för kyrkor Bonnier 1987 (Uppland) och Sundnér 1989 (Skåne, jämför även Bartholins dendrodateringar i samma volym) samt en översikt för hela Sverige Bonnier 1998; för kloster se Götling 1993. Lovén har haft vänligheten att titta på diagrammet
- s. 161 Härbre från Föllinge, Jämtland, daterat 1552. Foto: Jämtlands läns museum
- s. 163 Ridande gris jagar man. Kalkmålning i Film, Uppland. Sen tierpstyp, 1500–1525. Foto: ATA
- s. 165 Livshjulet. Kalkmålning i Tensta, Uppland. Johannes Rosenrod 1437. Foto: Lennart Karlsson
- s. 168 Arvstvist. Illustration till ärvdabalken, UUB handskrift B68. Foto: UUB

- s. 172 Skördeundret. Kalkmålning i Eke, Gotland. Passionsmästaren, 1400-talets andra hälft. Foto: ATA
- s. 174 Kains och Abels offer. Portalrelief på Gammelgarns k:a, Gotland, 1300-talets första hälft. Foto: ATA
- s. 175 Kains och Abels offer, kalkmålning i Ärentuna, Uppland. Mälardalsskolan omkr. 1435. Foto: Lennart Karlsson
- s. 178 Räven predikar för gässen. Kalkmålning i Tensta, Uppland. Johannes Rosenrod 1437. Bilderna om räven som predikar har behandlats av Rodin 1983. Foto: Lennart Karlsson
- s. 179 Gässen hänger räven. Kalkmålning i Kungshusby, Uppland. Jämför Rodin 1983. Albertus pictors skola omkr. 1500. Foto: Lennart Karlsson
- s. 182 Oxen slaktar slaktaren. Kalkmålning i Tensta, Uppland. Johannes Rosenrod 1437. Foto: Janken Myrdal
- s. 185 Engelbrektsupproret, det första härtåget 1434. Karta: Stig Söderlind, i huvudsak efter Silvén-Garnert & Söderlind 1980, s. 72
- s. 188 De tacksamma döda. Kalkmålning i Rö, Uppland, 1400-talets andra hälft. Foto: ATA
- s. 190 Dalarnas sigill 1435 och på 1520-talet. Foto: ATA
- s. 196 "Om den uppbådade menighetens ledning". Illustration till Olaus Magnus bok 7, kap. 6
- s. 196 "Om huru man uppbränner våldsamma fogdars borgar". Illustration till Olaus Magnus bok 11, kap. 16
- s. 198 Bonde och riddare. Teckning av Johan Peringskiöld 1678 efter en nu försvunnen kalkmålning i Kalmar kyrka, Uppland. Albertus pictor 1484–85. Foto: ATA
- s. 200 Strid mellan tyska och svenska landknektar. Teckning av Paul Dolnstein 1502. Original i Staatsarchiv, Weimar. Foto: ATA
- s. 201 Nils Dackes huvud. Teckning av J. P. Klint i "Den svenska krönicka om Konungh Göstaffs regimente". Handskrift i KB. Foto: KB
- s. 202 Gående män, Brokind i Östergötland. Förlageteckning till SA av okänd konstnär, 1689–96. Sueciasaml. 10:14. Foto: KB. Om Sueciabilderna som källa till folklivet, se Bäärnhjelm & Myrdal 1986
- s. 205 "Tre rospiggar". Laverad pennteckning i Lorenzo Magalottis "Sverige under år 1674". För diskussion om vem som kan ha utfört teckningarna, se efterskrift i Magalotti 1986. Ägare och foto: UUB
- s. 208 Utsnitt ur räkenskaperna från Stegeborg 1544. Östergötlands handlingar 1544:3, Riksarkivet. Foto: Kurt Eriksson/Riksarkivet
- s. 211 "Om hårdhänta fogdars utpressning". Illustration till Olaus Magnus bok 8, kap. 27
- s. 213 Avkortningslängd från Sunnerbo härad. Smålands handlingar 1566:13. Jämför Östberg 1971, s. 232–33. Foto: Kurt Eriksson/Riksarkivet
- s. 216 Epitafium över prosten Bengt Tyneson. Sångå, Uppland, 1580-talets slut. Foto: ATA
- s. 219 Fotsoldat. Kolteckning av Erik XIV i marginalen till Sabellicus "Opera", ca 1573–77. Codex Holmensis, handskrift D 517 b i KB. Foto: KB
- s. 222. Överst: Befolkningsutvecklingen under 1500- och 1600-talen. Diagram: Stig Söderlind, baserat på en sammanställning av Janken Myrdal. Till vänster: Befolkningens fördelning i Sverige omkring 1570. Karta och copyright: Lennart Andersson Palm. Till höger: Befolkningsökningens fördelning i Sverige 1571–1699. Karta: Stig Söderlind, baserat på ett underlag av Lennart Andersson Palm, tolkat av Janken Myrdal
- s. 225 "Om svedjeland i skogarna". Illustration till Olaus Magnus bok 13 kap. 5
- s. 228 "Om den nytta, man har av detta djur". Mjölkkande samekvinna, illustration till Olaus Magnus bok 17 kap. 27
- s. 229 Säråd soldat. Rödkriteteckning i skissbok av Johan Philip Lemke (1631–1711, verksam i Sverige från 1683). NMH 157/1866:45 vers. Foto: Nationalmuseum
- s. 231 Bonde och bondkvinna. Vinjettbild på Carl Gripenhielms målarkarta från 1689. Ägare och foto: KB
- s. 232 Bönder i landskap. Detalj ur målat dörröverstycke på Gripsholm, Ulrika Eleonora 1682. Gripsholm inv.nr. 1200. Foto: Bodil Karlsson/Statens konstmuseer
- s. 235 Skörd, vinjettbild från karta över Björnö, Uppland år 1665. Nordiska museet inv.nr. 145 879. Foto: Nm
- s. 236 Åkerbo häradssigill 1638–43, Västmanland. Teckning i Riksarkivet

- s. 237 Mölndals fall. Förlageteckning till SA av okänd konstnär. Före 1694. Neschers samling 288, KB. Foto i Nordiska Museet
- s. 238 "Om olika sätt att forma bröd". Illustration till Olaus Magnus bok 13 kap.16
- s. 239 Rågens resp. kornets expansion i Sverige under 1600-talet. Karta: Stig Söderlind efter Myrdal & Söderberg 1991 och Dahl 1942
- s. 240 Fördelningen mellan de olika sädeslagen i tre län från 1540-talet och in i 1600-talet. Diagram: Stig Söderlind efter underlag av Lotta Leijonhufvud
- s. 241 "Om olika sätt för ölbrygd". Illustration till Olaus Magnus bok 13 kap. 28
- s. 242 Överst Åkerbo häradssigill, Öland, 1567, nedan Orusts häradssigill, Bohuslän, 1664–1689. Teckningar i Riksarkivet
- s. 249–251 Antal djur per boskapsägande, i huvudsak per hushåll, år 1571. Kartor: Stig Söderlind efter Myrdal & Söderberg 1991
- s. 253 Smörkärna, Ångermanland 1696. Nordiska museet inv.nr. 73 467. Foto: Nm
- s. 254 Ytterterjurbo häradssigill 1604–33, Västmanland. Teckning i Riksarkivet
- s. 255 Oxie häradssigill 1664, Malmö. Teckning i Riksarkivet
- s. 256 Oxen, teckning i marginalen till handskrift A7, fol. 80r, Riksarkivet. Foto: Kurt Eriksson/Riksarkivet
- s. 257 Långväga oxdrifter i Sverige i början av 1600-talet. Karta: Stig Söderlind efter förlaga av Janken Myrdal. Jämför Myrdal & Söderberg 1991
- s. 258 Hisings häradssigill 1682–89, Västergötland. Teckning i Riksarkivet
- s. 259 Bondfolk i Julita. Teckning i skissbok av Mathias Palbitzki 1655. NMH 1/1911. Foto: Nationalmuseum
- s. 260 Alvastra med omgivning. Teckning av Mathias Palbitzki 1665. Sueciasaml. 9:5 (ej förlaga), KB. Foto i Nordiska Museet
- s. 262 Lådna enligt 1640 års karta, LMV A1:146–47, samt enligt 1732 års karta, LMV A 119:32. Foto: LMV
- s. 265 Sunderbyn enligt 1645 års karta. LMV Å1:53–54. Foto: LMV
- s. 266 Ovan: detalj ur karta över Åsle kyrkby, omkring 1640. LMV P3: 220–22. Foto: LMV
- s. 266 Nedan: gårdssystemet och gårdeslagen med kringliggande byar runt Åsle kyrkby. Karta: Anneli Wallgren, baserad på 1640 års karta över Åsle kyrkby. Jämför Lindgren 1939, s. 85.
- s. 268–69. Bygden nordost om Fysingen 1638 och 1704. Kartor: Anneli Wallgren (underlag) och Stig Söderlind (färgläggning). Underlagskartan är en rektifiering emot den moderna ekonomiska kartan, av kartorna på LMV, så att de båda kartorna är exakt jämförbara. Jämför Lagerstedt 1942, s. 74–75, som dock använder den mindre exakta kartan från 1680 och inte har rektifierat. Bilden ur Suecian på s. 269 visar en vy över den yngre kartans område från Fysingen mot Skånelaholm, med fältet och kyrkan i bakgrunden. Förlageteckning, överarbetad av Lithén 1690–95. Sueciasamlingen 5:15, KB. Foto i Nordiska Museet
- s. 271 Månadsbild för mars. Ur en 1500-talskopior av en medeltida kalender. SHM 21 280. Foto i Folkets historias bildarkiv
- s. 273 Häst och ox. Gravyr i Åke Rålamb's "Adelig öfning" 1690–94, band 13. Foto: KB
- s. 275–77 Månadsbilder för februari–december i almanacka från omkr. år 1600. SHM 21 281. Foton i Folkets historias bildarkiv. Jämför Granlund 1964
- s. 279 Olands häradssigill 1568, Uppland, samt Väner häradssigill 1563–1642, Västergötland. Teckningar i Riksarkivet
- s. 281 Jordbearbetning på bilder från 1500- och 1600-talen. Överst från vänster hjulårder eller hjulplog, detalj ur kopparstick som visar Lund på 1580-talet, i Brauns och Hogenbergs "Liber quartus urbium praecipuarum totius mundi", därefter hjulårder eller hjulplog med parhästar, detalj ur karta över Ven, i Blaeus "Atlas Major" 1662, lågårder eller lågplog med paroxar från Gäddeholm i Västmanland, detalj ur förlageteckning av De la Vallée 1697, Sueciasaml. 7:7, ett troligt högårder från Aspenäs i Uppland, detalj ur förlageteckning av Erik Dahlberg 1667–68, Sueciasaml. 4:24, samt slutligen ett högårder, Finsta i Uppland, detalj ur förlageteckning av Lithén ca. 1703-1708, Neschers saml. 101, KB. Foto: KB
- s. 282 Ovan: Adam plöjer, kalkmålning i Glanshammar, Närke 1589. Foto: Lennart Karlsson
- s. 282 Nedan: ärnjning med årder och vårskidor, detalj ur Jesu liknelse i Lukas 14:17 om den rike

- mannens jordagods. Målad bonad från 1645, Alfta, Hälsingland, Nordiska museet inv.nr. 199 675. Jämför Nodermann 1997 s. 150–151, som också tar upp anpassningen till lokal materiell kultur. Foto: Nordiska Museet
- s. 283 Åkerbo häradssigill 1571, 1621 och 1660, Östergötland. Teckningar i Riksarkivet
- s. 285 Aska häradssigill 1571, Östergötland. Teckning i Riksarkivet
- s. 286 Harvning, Rosersberg i Uppland. Detalj ur förlageteckning av Erik Dahlberg 1661, Neschers saml. 124, KB. Foto: KB
- s. 286 Ledharv. Teckning i Sumlen, en samlingsvolym med Johannes Bureus (1568–1652) anteckningsböcker, s. 775. Handskrift Fa 12 i KB. Foto: KB
- s. 287 ”Om åkerjordens beredning”. Illustration till Olaus Magnus bok 13 kap. 3
- s. 288 Dikessystem. Detalj ur karta som visar bygden nordost om Fysingen 1638, LMV A9:31 Foto: LMV
- s. 289 ”Om åkrarnas gödslande”. Illustration till Olaus Magnus bok 13 kap. 1
- s. 291 Trädessystemets utbredning och förändring från slutet av 1500-talet till slutet av 1600-talet. Karta: Stig Söderlind, efter förlaga av Jan-ken Myrdal
- s. 294 Fäbodväsendets utbredning från medeltid till 1800-tal. Karta: Stig Söderlind, i huvudsak efter Nationalencyklopedin 10, s. 190, artikel ”jordbruk”
- s. 295 Hässja. Teckning av Johannes Bureus i Sumlen, s. 426. Handskrift Fa 12 i KB. Foto: KB
- s. 296 Jordbruksredskap, tecknade av J. H. Rhezelius 1634 i ”Monumenta Runica”, s. 107. Handskrift Fc 5 i KB. Foto: KB
- s. 298 Harka i Frötuna socken, Uppland, by under Björnö säteri. Ur Björnökartan 1665, Nordiska museet inv.nr. 145 879. Foto: Nm
- s. 299 Hägnader utanför Karlskrona. Detalj ur förlageteckning, trol. av De la Vallé 1693. Sueciasaml. 10:33. Foto: KB
- s. 302 Vinjettbild från Hans Ranies karta över Falu Gruva 1683. Ägare och foto: STORA, Falun
- s. 303 Vagn med tunnor, Margretelund i Uppland. Detalj ur förlageteckning av Erik Dahlberg 1661, Sueciasaml. 4:58. Foto i Nordiska Museet
- s. 305 Släpa, Almarestäket i Uppland. Detalj ur förlageteckning av Erik Dahlberg 1667–68, Neschers saml. 93, KB. Foto: KB
- s. 306 ”Om majfester”. Illustration till Olaus Magnus bok 15 kap. 10
- s. 307 Bondedans. Detalj av gotländskt glasfönster, Nordiska Museet inv.nr. 79 604. Foto: Bertil Höglund/Nm
- s. 308 Midsommardans, Hammarskog i Uppland. Detalj ur förlageteckning av Erik Dahlberg 1661, Sueciasaml. 4:45. Foto: KB
- s. 310 Spinnande kvinna. Detalj ur illustration till Olaus Magnus bok 2 kapitel 17, ”Om lyse och torrvedsfacklor”
- s. 311 Överst bärande kvinna, detalj ur illustration till Olaus Magnus bok 13 kap. 13, ”Om bagarstugor och brödbakning”, nedan bärande kvinna, Nyköping, detalj ur förlageteckning av Erik Dahlberg omkr. 1661, Sueciasaml. 11:22b. Foto i Nordiska Museet
- s. 312 Bärande kvinna, Rosersberg i Uppland. Detalj ur förlageteckning av Erik Dahlberg 1661, Neschers saml. 124, KB. Foto i Nordiska Museet
- s. 313 Roende kvinnor. Detalj ur laverad teckning i Lorenzo Magalottis ”Sverige under år 1674”. Se även s. 205. Ägare och foto: UUB
- s. 314 Kvinna, pojke och koflock, Gäddeholm i Västmanland. Detalj ur förlageteckning av De la Vallée 1697, Sueciasaml. 7:7. Se även s. 337. Foto: KB
- s. 315 Kvinna på glasfönster från Forsa, Hälsingland 1621. Nordiska Museet inv.nr. 159 708. Foto: Nm
- s. 316 Kvinnoaltare. Gåva till Angereds kyrka 1699. Foto: Göteborgs Stadsmuseum
- s. 316 Häxa för bort barn. Detalj ur tyskt kopparstick som beskriver häxerierna i Mora 1670. Ägare och foto: KB
- s. 319 Tryckfel ur Christoffer Grubb, ”Penu Proverbiale... swenske ordseder och lärespråk”, Stockholm 1677–78. KB F1700/2301 var. B, s. 53. Foto: KB
- s. 322 Djävulen sår ogräs. Kalkmålning i Härlöv, Småland, omkr. 1703. Foto: Nils Olof Dahlgren
- s. 325 Karvstock, Ljusdal i Hälsingland 1627. Nordiska Museet inv.nr. 28 814. Foto: Nm
- s. 326 Bönder betalar landgild. Detalj ur vinjettbild till Berntsen, ”Danmarckis och Noriges frucktbahets herlighed”, 1650–56. Jämför Wiking-Faria 1993. Foto: KB

- s. 328 Höllass, Idingsta i Östergötland. Detalj ur förlageteckning till SA av Ehrenschantz 1696. Palmskiöldska vol. 292 s. 517, UUB. Foto: UUB
- s. 329 Spannmålstunna, lagligt justerad 1688. Nordiska Museet inv.nr. 88 723. Foto: Nm. Jämför Jansson & Waldetoft 1995, s. 274–78. År 1739 ökade tunnan ytterligare i storlek till 165 liter
- s. 330 Släpa med tunna, Tyresö slott. Detalj ur förlageteckning till SA av Erik Dahlberg 1661, Neschers saml. 182. Foto: KB
- s. 333 Detalj ur karta över Sätla by, Västergötland 1652–1654. Bergshammarsamlingen nr 29. Älvsborgs län, Stenbockska grevskapet 1652–54, nr 39, Riksarkivet. Jämför Andersson-Palm 1998a, s 43–44. Foto: Kurt Eriksson/Riksarkivet
- s. 334 Skattejordens fördelning cirka 1540. Karta: Stig Söderlind efter Larsson 1985, med tolkning av Janken Myrdal. Jämför Österberg 1981 s. 211.
- s. 336–337 Gäddeholm, ovan från söder, nedan från norr. Förlageteckningar av De la Vallée 1697, Sueciasaml. 7:7. Foto: KB
- s. 341 Löväng, Brokind i Östergötland. Detalj ur förlageteckning av okänd konstnär 1689–96, Sueciasaml. 10:14. Foto: KB
- s. 343 Större väpnade folkliga resningar i Europa 1350–1649. Kartor: Stig Söderlind, baserade på Myrdal 1995 samt för kartan 1550–1649 på sammanställningar av Janken Myrdal
- s. 345 Trähäst i Strängnäs museum, odaterad. Foto i Nordiska Museet
- s. 347 Illustration till ståndsläran i Schering Rosenhanes "Hortus Regius" 1645. Inskriften till bilden är: "Den störtar samman om ordningen rubbas". Foto: KB
- s. 349 Per Olsson, bondeståndets talman. Målning av David Klöcker Ehrenstrahl 1686. Gripsholm inv.nr. 933. Foto: Statens Konstmuseer.
- s. 351 Slaget vid Landskrona 1677. Laverad teckning av Johan Philip Lemke, NMH 157/1866:175. Foto: Nationalmuseum
- s. 353 Första sidan ur Mats Erssons dagbok 1671. Nordiska museet inv.nr. 12 555. Foto: Nm
- s. 353 Mangelbräde, fästmansgåva av Mats Ersson 1671. Nordiska museet inv.nr. 3519. Foto: Nm
- s. 355 Slädforor. Laverad teckning av Johan Philip Lemke, 1600-talets senare del eller 1700-talets början. NMH 157/1866:173. Foto: Nationalmuseum
- s. 356 Brödnagg, Medelpad 1694, Nordiska museet inv.nr. 45 642, samt handkvarn, Gästrikland 1609, ägare Valbo hembygdsförening. Foto: Nm
- s. 357 Såskäppa, Dalarna 1677. Nordiska museet inv.nr. 200 078. Foto: Nm.
- s. 358 Skördeundret. Kalkmålning i Norra Strö, Skåne. Vittskövlegruppen, 1450–75. Foto: Lennart Karlsson
- s. 360 Skiss över befolkning och livsmedel år 1000–1700. Diagram: Stig Söderlind efter förlaga av Janken Myrdal
- s. 363 Koflock, Jakobsdal. Detalj ur förlageteckning till SA av Erik Dahlberg 1661, Neschers saml. 85, KB. Foto i Nordiska Museet